

קושטא דמילתא

ירחון ישיבתי לתורת רבני ספרד

גליון ו' חודש כסלו

אתן שנת

"ויבאו הכהנים לפנימה בית ה' לטהר
ויוציאו את כל הטמאה אשר מצאו בהיכל ה'" לפ"ק

פה ישיבת הר עציון יב"ץ

להערות ולהצטרפות:

kushtademilta@gmail.com

תוכן העניינים

שער חנוכה

מאורה לחנוכה מרבי שלמה ז' גבירול • חנוכה כדוגמא לנס בשיטת הרמב"ם – הרב מיכאל אדרעי • חנוכה כשחר שנת הפירות – דביר מרצבך • זולת לחנוכה מרבי משה ז' עזרא • ליקוט מדברי רבותינו על חנוכה

שער שבת הלבשה

פיוט פתיחה לשירת ההלבשה • רקע לשבת הלבשה • עיון בדרוש לרבי שמואל קונפורטי – נתנאל קונפורטי • ליקוט מדברי רבותינו על שבת הלבשה • עיון במנהג שבת הלבשה ובתפוצתו – איתי קופר • פיוט להלבשה מרבי משה חיים מצליח

רקע לשבת הלבשה

מאמר מערכת

כך שמהר"י בן לבי (עבר לכהן כרב בשאלוניקי ב-1534) מעיד בתשובותיו שרוב אנשי העיר מתפרנסים ממלאכת אריגת וצביעת בדים¹. על בגדים יוקרתיים אלו, ששמעם נודע בכל העולם, הטיל הסולטן מס. כחלק מתשלום המס הקהילה ייצרה את המדים לצבא הסולטן ושלחה אותם לקושטא (איסטנבול), מס זה מכונה בפוסקים 'בגדי המלך'. תעשיית הבגדים הייתה כל כך משמעותית בקהילה היהודית שאפילו הרבנים היו בקיאים בדקדוק המלאכות. כך ניתן לראות למשל בתשובותיו של אחד מגדולי רבני שאלוניקי – המהרשד"ם² (שו"ת מהרשד"ם, חו"מ, סי' מה).³

המרכזיות שתפסה תעשיית הבגדים בקהילה היהודית בשאלוניקי גרמה לכך שמנהיגי הקהילה והרבנים נאלצו להתערב ולקבוע גם את סדרי המסחר: מחירי קניית הצמר מהרועים, היקף יצוא חומרי הגלם, תו התקן לצבע ועוד. לצורך כך מנהיגי הקהילה ורבניה פרסמו הסכמות רבות בענייני תעשיית הבגדים. לדאבוננו מאות ההסכמות שהצטברו, אבדו ברובן עם השנים. אולם, מעט מהן שרדו והתפרסמו בבמות שונות. אחת התעודות החשובות שאיגדה מספר הסכמות היא מאמרו של יצחק רפאל מונכו בכתב העת ספונות!⁴ שם מציין מונכו כי מרבית ההסכמות נכתבו בעברית כנהוג במסמכים יהודיים רשמיים, אך מעט, נכתבו בשפה המדוברת – לאדינו. באותו מאמר מביא מונכו תשע עשרה הסכמות מארכיונו של אברהם אמארייליו שנכתבו בלאדינו עם תרגומן לעברית. חלק מההסכמות, אותן נביא לקמן, עוסקות במנהג של שבת הלבשה – ומהוות העדויות הקדומות ביותר לאותו מנהג. ההסכמה הראשונה היא משנת ה'שט"ו (1555).⁵ ההסכמה

מאמר זה בא לסקור את המנהג עתיק היומין – שבת הלבשה. ראשיתו של המנהג בעיר שאלוניקי ובקהילה המפוארת שם. קהילה זו, שהתעשרה מתעשיית בגדים ענפה, ייחדה שבת מיוחדת לתצוגת הבגדים אותם חילקה לאחר מכן לתלמידי התלמוד תורה* העניים. אך במשך השנים, ועם נדידת המנהג למקומות אחרים, מוקד המנהג השתנה והפך להיות אירוע התרמה גדול לטובת בגדי העניים. במאמר זה אבקש להתחקות אחרי מקורותיו הקדומים של המנהג, אחרי התפתחותו, ואחרי ציונו בקהילות.

התפתחות המנהג בשאלוניקי

לאחר גירוש ספרד, בכיפת היהדות הספרדית שלטו הקהילות המפוארות בתורכיה ובמרכז הקהילות בשאלוניקי, אזמיר, וקושטא (איסטנבול). קהילות אלו, שקלטו פליטים רבים מגירוש ספרד ופורטוגל, הפכו להיות מרכז העולם הספרדי. מכל רחבי האימפריה העות'מאנית נשלחו מכתבים ובהם שאלות למנהיגים שבשאלוניקי ובאזמיר. גדולי הרבנים, ובראשם הרב הכולל והחכם באשי, עמלו יום ולילה במענה על שאלות בהלכה שנשלחו מכל העולם. גם הקהילה היהודית בארץ ישראל הייתה מלאה בתושבי הערים האלה שעלו לארץ. לא אחת הראשון לציון, הרב הראשי של ירושלים, היה ממשפחה תורכית. הקהילות התברכו באוטונומיה מצד הסולטן שאפשרה לקהילות לשגשג הן בגשמיות והן ברוחניות. העושר הגשמי והתרבותי היווה מצע נוח לפריחת עולם התורה ולהתפתחות מנהגים. עם הגעתם של מגורשי ספרד ופורטוגל לשאלוניקי החלה לפרוח תעשיית הבגדים הארוגים והצבועים, עד כדי

א להלן: הת"ת.

ב הרב יוסף בן דוד י' לב (מהר"י בן לב, מהריב"ל) נולד בסביבות שנת ה'רס"ג (1503) במונאסטיר. בגיל צעיר עבר לשאלוניקי והתמנה לדיין שם. היה מגדולי פוסקי שאלוניקי, ובערב ימיו, בשנת עבר לאסטנבול ונפטר שם בשנת ה'ש"ם (1580).

ג שו"ת מהר"י בן לב, חלק ג, סי' ל"ג.

ד למשל: כנסת הגדולה על הטור חר"מ סי' קס"ג אות פ"ח, שו"ת מהר"ח לרב חיים שבתי ח"א סי' סד, שם סי' צה.

ה הרב שמואל די מדינה (מהרשד"ם) נולד בשאלוניקי בשנת ה'רס"ו (1506) בשאלוניקי. כבר בגיל צעיר נודע כתלמיד חכם מופלג והפך להיות מגדולי המשיכים. נלב"ע בשאלוניקי ביום ב' בחשוון ה'ש"ן (1589).

ו עוד דוגמאות לבקיאות הרבנים בתעשיית הבגדים: שער אשר לרבי אשר קובו, ח"א, סי' מ"ג; באר המים לרבי יעקב מנשה, סי' מ.

ז יצחק רפאל מונכו ודוד אמארייליו, "ילקוט הסכמות שאלוניקי בלאדינו", ספונות, ב (1958): כו-ס. (להלן: מונכו, ילקוט הסכמות).

ח מונכו, ילקוט הסכמות, הסכמה ראשונה, ע"מ לב.

נקבעים גם קריטריונים לתלמידים הזכאים לקבל תלבושות. את ההמולה התמידית סביב המאורע החד-שנתי הזה, ניתן לראות בהסכמה הבאה משנת ה'שס"ח (1608),¹⁶ שבה מתבהרת תמונת מנהג ההלבשה. מלבד תעשיית הבגדים של הת"ת, במהלך השנה תורמים הביאו בדים שונים שאוכסנו במחסן ייעודי שנבנה לצורך כך במתחם הת"ת. הפרנסים היו מפקחים על הכנסת הבדים, ולאחר מכן על גזירתם ועשייתם לכדי תלבושות שיהולקו בשבת הנוכה.

בסביבות שנת 1653 ביקר בעיר שאלוניקי תייר בשם מוסטאפה בן עבדאללה האג'י האלפה, את התרשמותו מהעיר ומהקהילה היהודית הוא תיאר ביומנו:¹⁷

ברוב הבתים דרים יהודים שנסו בהיחבא ממלכויות הנוצרים, ניצולו ורובם באו הנה. הם שוכרים את החאנים¹⁸ ואת הדירות לזמן ארוך. עם כל זה שהעיר, לצערנו, מלאה בכל כך הרבה יהודים, החרפה הזאת מיטשטשת על ידי התועלת הגדולה שמביאים התושבים האלו. הם יצרני המרבדים המפורסמים, בעלי הגוונים הרבים ששמש הגיע למרחקים, ושאינן כמותם במקומות אחרים, וכן הם יצרני אריגים יפים. אחד מהדברים היותר נפלאים בשלונקי הוא בית הספר הנמצא בשכונת היהודים נקרא HORA¹⁹, אשר בקומותיו העליונות מצויים גם הרבה ספרים. שם ממונים יותר ממאתיים מורים, העוסקים בלימוד המקצועות הפשוטים ביותר ועד דברי הימים. התלמידים הם ילדים מגיל ארבע-חמש עד אנשים משלושים עד ארבעים. מספר התלמידים אלף [וכל אחד] לומד לפי הדרגה שלו.²⁰ הם לומדים לכתוב וידיעות מעשיות.²¹ היהודים העשירים נותנים הרבה כסף לצדקות ולמוסדות דתיים. היום בו מחלקים בגדים וכסף לעניים הוא יום חג לכל העיר.

תיאור מרתק זה מצייר לנו באופן מוחשי את החיים היהודיים בעיר, את הת"ת, ואת הגינת ההלבשה. אך לא צריך לפנות למקורות זרים כדי להיווכח בהגיגות של ההלבשה. מספיק לקרוא את ההסכמות המובאות כאן, או את מאות הדרושים שמופיעים בספרי הדרושים של רבני תורכיה וגלילותיה, כדי להבין את מרכזיותה של שבת ההלבשה בחיים היהודיים דאז. הדרשות המפוארות, הפיוטים המיוחדים, והבדים המסונגנים הם רק חלק מאותה הגיגה שסחפה את כל יהודי העיר. בשלב זה במאמר יש לשאול האם תצוגת ההלבשה הייתה

זו, שמהווה העדות המוקדמת ביותר למנהג של שבת הלבשה, מתארת מנהג שכבר קיים לפחות כמה שנים (כיוון שאפשר לראות ירידה בהכנסות) של עריכת תצוגת בגדים בשבת הנוכה. ההסכמה היא תעודה היסטורית חשובה מאין כמותה, שכן היא מעידה כי המנהג היה קיים לפחות משלהי תקופת הראשונים. יש להניח שהמנהג התפתח בשאלוניקי כי אין זכר למנהג בכתביהם של רבני ספרד ופורטוגל. מדובר בפחות ממאה שנה אחרי הגירוש ושאלוניקי וכבר פורחת בתור מעצמה מקומית של צמר וטקסטיל. החוקר בנימין בראודה מביא במאמרו משנת 1983: "תעשיית 'בגדי סאלוניקי' בכלכלת מזרח הים התיכון" (פורסם בכתב העת פעמים 15, עמ' 82-95) עדות של איש העסקים הוונציאני יעקוב קונטראני שמציין בשנת 1507 שבשאלוניקי "מצויים 10,000 בתי אב יהודיים [...] הם עוסקים בתעשיית צמר ומפיקים כמות מדהימה של אריגי צמר". אם כן, במהלך אותם שנים מתחיל להתפתח בשאלוניקי מנהג, שבשבת הנוכה נערכת תצוגת בגדים בתלמוד התורה הגדול. תצוגות הבגדים מהווה גם אירוע התרמה לת"ת והכסף שנאסף משמש לספק תלבושות לנערים היתומים והעניים שלומדים בתלמוד התורה.

תלמוד התורה בשאלוניקי היה מוסד על-קהילתי שלימד בחינם אלפי תלמידים והעסיק מאות מורים. במהלך השנים, התפתח הת"ת למוסד שאיחד בקרבו את כל מוסדות העזר הכלליים והמשותפים של הציבור. בין כתליו הוקמו: בית חולים, בית משוגעים, אכסניה לאורחים, בית דפוס, וגם מפעל לייצור בגדי השופראמאנס – מדי צבא הסולטן. הת"ת היה אחראי על ליקוט המיסים מבני כל הקהילות.²² תלמוד התורה שילם מלגות לתלמידיו ודאג לכל צרכיהם. ניתן לראות את מרכזיותו של הת"ת ושל שבת הלבשה בהסכמה הבאה משנת ה'שנ"ה (1595): בהסכמה זו נקבע שכל ההכנסות של הת"ת במהלך השנה משמשות רק לקניית צמר לצורך התלבושות. הבגדים המחולקים היו באיכות טובה (גזורה ותפורת) כדי שהתלמידים לא יחליפו אותם בבגדים אחרים.

¹⁶ עוד על הת"ת אפשר לראות בספר זכרון סלוניקי – גדולתה וחורבנה של ירושלים דבלקן, בעריכת דוד א' רקנטי (תל אביב: הועד להוצאת ספר קהילת שלונקי, תשל"ב), 21-22 (להלן: רקנטי, זכרון סלוניקי).

¹⁷ מונכו, ילקוט הסכמות, הסכמה שמינית, ע"מ מ-מב.

¹⁸ מונכו, ילקוט הסכמות, הסכמה ששים עשרה, ע"מ מד-מה.

¹⁹ Rumili und bosra, בתרגום גרמני של יוסף האמר, מובא ע"י קארל בראון-וויסבאדן, Eine türkische, Reise, vol. 2, Stuttgart 1876, pp. 272-274. אני העתקתי מתוך רקנטי, זכרון סלוניקי, ע"מ 39. ניתן לקרוא את התיאור המלא של העיר שם, ע"מ 51, הערה 5.

²⁰ כעין מלון ובזאר כאחד (רקנטי, זכרון סלוניקי).

²¹ ככל הנראה שיבוש של המילה TORA.

²² מספר התלמידים שונה במקורות שונים אך ככל הנראה נע בין אלף לעשרת אלפים תלמידים.

²³ בזכרון סלוניקי: Erfahrungswissenschaften, כלומר מדעים מדויקים כגון פיזיקה, ביולוגיה וכימיה.

הקהילה ואנשים מייצרים בדים באופן פרטי ומשווקים אותם לבר, כך שאירועים חשובים כמו שבת ההלבשה מתפספסים. קשה להתחקות אחר קיום מנהג שבת ההלבשה במאות השמונה עשרה והתשע עשרה בשאלוניקי כיוון שאין בנמצא כמות גדולה של ספרי דרושים שמלקטים דרושי הלבשה כמו במקומות אחרים. שתי תעודות מעניינות שכן יכולות להעיד על קיום המנהג ואולי על התפתחות מעניינת בו, הן שני ספרונים בלאדינו ונמצאים בספרייה הלאומית. הספרון הראשון, משנת ה'תרמ"ח (1888), הוא דרוש שנשא מנהל הת"ת הגדול בשאלוניקי – הרב משה יעקב אטולנינג, במקום הלבשה שנערך באותה שנה. בעמוד 18 של החוברת מופיע דבר תורה שנשא אחד מהתלמידים שקיבלו את הבגדים. מרתק לראות את שימור המנהג העתיק דווקא בת"ת הגדול של שאלוניקי. אף על פי שכבר לא מדובר ברב העיר שדורש לכבוד האירוע כי אם מנהל הת"ת, מכל מקום זו עדות לכך שמציינים את האירוע, נושאים דרשה, ואף מדפיסים אותה. הספרון השני, משנת ה'תרנ"א (1891), גם הוא דרשה של הרב משה יעקב אטולנינג, מנהל הת"ת, במקום ההלבשה של אותה שנה. בספרון זה מודפס גם פיוט מיוחד שחיבר הרב אטולנינג לכבוד האירוע.

מועד ההלבשה^{כא}

מעמים רבים ניתנו לקיום שבת הלבשה בשבת הנוכה.

אכן אירוע צדקה גרידא או שמא מדובר במעין תצוגת אופנה של 'בגדי שאלוניקי', ואח"כ את הבגדים המוצגים חילקו לעניים. מהמקורות שבידנו קשה להכריע באותה התלבשות, שכן ברור שלצד הדגשת הצדקה ונמילות החסדים לעניים, הייתה זו גם הזדמנות להגינה של העושר ושל הפריחה הכלכלית בשאלוניקי. נדמה שכקהילה המבוססת ברובה על פליטים, החגיגה של תצוגת ההלבשה הייתה יותר מאשר אירוע אופנה או אירוע התרמה כזה או אחר, היא הייתה חגיגה של הכרת הטוב. חגיגה של אותם שהגיעו לפני רק דור אחד או שניים, מגורשים וחסרי כל, והצליחו לבנות מאפר את משפחותיהם ואת הקהילות שלהם.

בעשרים השנים שלאחר מכן נראה שחלה ירידה במרכזיות של שבת ההלבשה בקהילה. הדורות הם כבר לא הדורות הראשונים שבניין הקהילה היה פרויקט חייהם. בעלי עסקים מתחילים לפזול החוצה לחפש דרכים אחרות להרוויח או לעקוף את המיסים, והת"ת הגדול כבר לא בראש מעייניהם של חברי הקהילות. מנהג ההלבשה ממשיך להתקיים אבל נדמה שיותר מכוח האינרציה מאשר כאמירה אידיאולוגית עקרונית. הדבר מביא אותנו להסכמה הבאה, משנת התל"ו (1676) שמשקפת בצורה ברורה את הפער שנוצר בעשרים השנה הללו: "הסכמה זו, שנושאת כמות יוצאת דופן של התימות", מתארת בצורה כואבת את התפוררות הממסד הקהילתי בשאלוניקי. הת"ת כבר אינו צומת מרכזי בחיי

^{יא} מונכו, ילקוט הסכמות, הסכמה תשע עשרה, ע"מ נו-ס.

^{יב} על ההסכמה חתומים 42 בנים ואישי ציבור. לצורך השוואה – במאמר של מונכו, ההסכמה עם הכמות הגדולה ביותר של החתימות מלבד זו, היא הסכמה שלוש עשרה שנושאת עשרים וחמש חתימות, ושאר ההסכמות הן עם עשרים חתימות ומטה.

^{יג} פריט מספר 990011251860205171 בספרייה הלאומית.

^{יד} פריט מספר 990011251850205171 בספרייה הלאומית.

^{כא} יש לציין שלא בכל המקומות נהגו לעשות את שבת ההלבשה בשבת חנוכה. במקומות רבים ציינו את שבת הלבשה בשבת זכור. כך ניתן לראות בספר 'אפד בד' לרבי דוד פיראנסיא שחגגו דוקא בשבת זכור ונתן טעם לכך שההלבשה היא זכר למחצית השקל: (אפד בד, דרוש א' לשבת זכור והלבשה) "אשר בזה נלעד לתת קצת טעם למה שנהגו בעיר הזאת לתת הלבשה בחדש אדר דוקא לרמזו דמחצית השקל בא לכפר על עון ע"ז [...] משו"ה יאה ויאה לעשות מצוה זו בעת ובעונה שנתחייבו במחצית השקל כדי לכפר על עון ע"ז". וכך גם בפרי פאשה (Piri Paşa), מפרברי קושטא, שם כיהן הרב יצחק אקשוטי, ערכו מידי שנה הלבשה בשבת זכור. כך ניתן לראות בספרו של רבה של יזויל חיסאר – הרב נסים רפאל בספרו בני שחק. גם בכפר הסמוך לאזמיר, יזויל חיסאר (Güzelhisar), עשו שבת הלבשה בשבת זכור. עשו שבת הלבשה בשבת זכור: (ברכת מועדיך לחיים דרוש ג' לשבת יצחק צוריגאנו, רני ושמהי. מרן החביב בספרו ברכת מועדיך לחיים נותן כמה טעמים לכך שביזויל חיסאר עשו את ההלבשה בשבת זכור: (ברכת מועדיך לחיים דרוש ג' לשבת זכור) "כי על פי הדברים האלה טועמיה" חיים למה שנהגו בעיר תהלה בקרובה אלינו יזויל חיסאר יע"א, לעשות שבת הלבשה בשבת זכור, ובשבוע שחל פורים מחלקים ההלבשה לערומים ולתינוקות של בית רבן ולמלמדי תורה. והוא: (א) דכיוון דהמן נין עמלק והוא מכחו אתי [...] לכן ממתנינים לעשות צדקה גדולה כזאת [...] בימים האלה ובזמן הזה שהוא תועלת גדול דיצמח פורקניה ויקרב משיחיה [...] אז יבא ישועת ישראל וישלם השם והכסא [...] ובעבור זאת נהגו בכל תפוצות ישראל להרבות בצדקה ביום פורים, שלא יש יום אחר בשנה מריבוי צדקה כהיום הזה. (ב) [...] עוד נראה לתת טעם למנהגינו שאנו עושים ההלבשה בחנוכה, ולמנהג יזויל חיסאר יע"א שעושים בפורים, והוא מה שאמרו בוזהר חדש דף קל"ב ע"ד: חנוכה ופורים אילין אינן תרי שוקין דמלאכ, דעלייהו שריא נס [...] עכ"ל, וידוע כי תרי שוקין אינן [...] אשר לתלמידי חכמים אחוזים בהם, והמהזיק לתלמידי חכמים מחזיק הני תרי ריכי קשוט. [...] לכן מזה הטעם נהגו פה עמנו לחלק ההלבשה לתינוקות של בית רבן ולתלמידי חכמים נצרכים להתחזק בידם, וביזויל חיסאר בפורים, שהוא תקון גדול לעשות צדקה גדולה כזאת עם עמלי תורה לחזק ברכים כושלות. (ג) ויראה וירצה טעמא אחרניא על מה שנהגו בעיר הקרובה אלינו הזכרת לחלק הלבשת עניים ותינוקות של בית רבן בחדש אדר שהוא בימי הפורים, והוא על פי מה שאמרו בגמרא [...] דחורף הוא חצי שבט ואדר וחצי ניסן, נמצא כי אמצע החדש (צ"ל: החורף) הוא חדש אדר, ולכן בחרו לעשות ההלבשה בזמן שנקרא חורף. (ד) [...] כיון דהוא זמן חורף והוא סמוך לחג הפסח, כדי שישימחו בהלבשה ללבוש בחג הקדוש לבוש חדש, ניחא להו לחלק באדר שהוא זמן חורף סמוך לחג. (ה) [...] עוד נראה לע"ד לתת טעם למנהגן של ישראל ביזויל חיסאר יע"א, על פי מה שאמרו רבותינו ד"ל דושתי נגזר עליה לבא ערומה, ועל זה הייתה סיבת מיתתה מפני שהיתה מביאה לבנות ישראל עניות ערומות בשירותה. [...] ולכן להודות לה' קיימו לקבלו לעשות ההלבשה בפורים נגד שהיו בנות עניות משרתות ערומות, דמשם נתגלגל הנס, ומזה תלבש אסתר מלכות, והתחילה בתחלה עד ומרדכי יצא, דוירם קרן לעמו, לכן נאה ויאה לעשות ההלבשה לעניים ותינוקות של בית רבן דבר בעיתו ודוק".

כמו כן היה נפוץ לעשות שבת הלבשה בשבת הגדול. במקומות אחרים ערכו את ההלבשה בשבת הגדול, השבת שלפני פסח. רבי נסים גבאי נתן לכך טעם: (דרך הנגב, דרוש ה' למעלת שבת הגדול) "ועפ"י זה אפשר לומר שזה שנהגו ישראל קדושים לעשות הלבשת ת"ת ולקבוע מדרש למעלת ת"ת של תשב"ד קרוב לפסח יש בו רמז גדול שלהיות שליל פסח הוא זמן הגאולה העתידה [...] אנו עושים מעשה זה לעורר אהבת דודים אבותינו הקדושים עם השי"ת והוא עמהם ולבקש רחמים על הגלות הארוך הזה שיגאל אותנו בבא

דווקא עם ימי החנוכה. כך למשל רבי משה ישראל (השני) מרודוס¹ נתן מעמו שנר חנוכה נמשל לתלמוד תורה שנאמר "כי נר מצווה ותורה אור" ועל כן ראוי בימים אלו דווקא לעשות צדקה עם עמלי תורה:

זה נראה לעניות דעתי טעם זקנים שהנהיגו קדמונינו בכל תפוצות ישראל לעשות מצות הלבשה בשבת זו של חנוכה יען כי רוב הלבושים המה למלמדי תנוקות ולתנוקות עצמן אשר הם יתומים ובני עניים הלומדים בבית רבן, ונמצא שמחזיקים בני ישראל ביד לומדי התורה, אמאטו להכי הנהיגו לעשותו בשבת של חנוכה לרמוז הכתוב כי נר מצווה ותורה אור. (שארית ישראל, דרוש ח')

ויש שנתנו מעמם בכך שהיוונים ביקשו לעקור מצוות

מהם דרשו שימי החנוכה הם בהתגברות החורף ומה מתאים בזמן הזה דווקא לקיים מצוות הלבשה ערומים ולהעניק לעניים תלבושות להגן מפני הקור והצינה. וכך כותב רבי משה קורקיריבי בדרשותיו:

'ויעש ה' אלהים לאדם ולאשתו כותנות עור וילבישם' [...] נמצאנו למדים דהקב"ה כ"י בכבודו ובעצמו הלביש לאדם ולאשתו ולכן נהגו כל בית ישראל בכל אתר ואתר בימים האלה ובזמן הזה דהם ימי החורף הדשעה צריכה לכך לקיים מצווה זו דהלבשת ערומים כדי להלוך אחר מידותיו של הקב"ה. (משה עבד, דרוש ו')²

אך אחרים נתנו מעם כעיקר לעשות הלבשה בחנוכה דווקא, מפני שיש שייכות מיוחדת למצוות הלבשה ערומים

הפסח והוא שכבר אמרנו שכשנאנו מחזיקי' באהבתו יתברך ותורתו זוכר לנו אהבת הקדמוני' ומרחם עלינו וכבר נודע שהזכות שהיה לישראל לשיצאו ממצרים הוא מה שהיו עתידין לקבל את התורה [...]. והנה כל מה שאנו עושים בענין זה לעשות הלבשה ולקנות ספרים ולפרוע שכר מלמד ולקבוע מקום שילמדו בו ולהשים עין השגחתנו ולטרוח שילמדו הוא למען יחזקו כל התינוקות בתורת ה' ואין לך דבר שאנו מחזיקים באהבתו יתברך ובתורתו יותר גדול מזה דלא תשתכח תורה מישראל [...] וזה שאנו עושים באהב' לקיי' התור' דלא תשתכח מישראל הוא כעין מה שעשו אבותינו שיצאו למדבר לקבל התורה ונמצא דע"י זה שאנו עושים קרוב לפסח אנו מעוררי' הרחמים ומבקשי' מה"ת שבזכות שאנו מחזיקי' בתורה ה' יזכור לנו אהבת אבותינו הקדושים לרחם עלינו דהיינו דכשם דבזכות קבלת התורה נגאלו אבותינו ממצרים לביל פסח כך בזכות קיום התורה דלא תשתכח מישראל יגאל אותנו לביל פסח. גם רבי שמואל ן' חביב בספרו אמר שמואל מביא שני טעמים לעריכת הלבשה בשבת הגדול: (אמר שמואל, חלק הדרושים, שבת הגדול פרשת ויקרא) "ואפ"ל שע"ז סמכו ישראל קדושי' לצרף מצות הלבשה עניים בשבת זו (א) שמצוה גוררת מצוה (ב) ומטעם הנו' שקורין אותו שבת הגדול שנעשה בו מצות ויום גדול וקדוש הוא אלאהינו שנתקן היום במצוה שקיימו כל ישראל כאחד לכך מצרפים עוד מצוה רבה כזו לחונן דלים ועניים תשב"ר לעשו' עמהם צדקה וחסד הלי' בשת ערומים." הרב משה איררה, מחכמי סאלוניקי בדורות האחרונים, נתן עוד שני טעמים לעשות שבת הלבשה בשבת הגדול: (כתבי מהר"ם איררה, דרשה ה') (א) שבמשך שבתות השנה לא היה להם דרשן קבוע, אבל בשבת שלפני הפסח היה דרשן קבוע ונודע לכל שרק הרב הראשי, שהוא הרב הגדול הוא הדרוש בשבת זו, ומטעם זה נשתלשל ונשתרש המנהג בכמה תפוצות ישראל שבשבת הגדול שהחכם רב העיר דורש לפני הקהל שדרשת שבת זו שייך רק להגדול ואין להרבנים אחרים שייכות בזה. ומפני זה אנחנו קוריים לשבת זו שבת הגדול ז"א שבת השייך להגדול [...] ונוכל לומר שלזה הנהיגו באיוו קהילות לעשות הלבשה היתומים בשבת זו דוקא, הגם שהיה מתאים יותר לעשותה בשבת שקודם סוכות שאז ימי החורף ממשמשים ובאים, ויותר נחוץ להיות הלבשה לזמן החורף, אלא שעשו כן מפני כבודו של גדול כיון שהוא דורש באותה שבת מחלקים ג"כ בגדים ושמלות ומגדנות להיתומים עניים בכדי שישתתפו בשמחתו של גדול. (ב) ועוד נראה לומר טעם כעיקר דאורייתא על יסוד המנהג להלבשה בשבת זו שהנהיגו קדמונינו, הוא בכדי לעשות זכר ליציאת מצרים שהוא נשמת ישראל, וכמו שתורתנו הקדושה מצוה אותנו בכמה מצוות כדי שזכור יציאת מצרים, כמו כל השבתות וכל החגים והרבה מצוות אחרות, גם ר"ל חייבנו לאכול מרור זכר לומר את חיי אבותינו בעבודה קשה חרוסת זכר לטיט וכדומה. גם אבותינו כיוונו להלבשה זו זכר להמאמר דבר נא באוני העם וישאלו איש מאת רעהו ואשה מאת רעותה כלי כסף וכלי זהב (שמות יא, ב). ובנ"י עשו כדבר משה וישאלו ממצרים כלי כסף וכלי זהב ושמלות, וכיון שביציאת מצרים עם ישראל התלבשו בשמלות שניתן להם ע"י המצריים למרות שעם ישראל סרבו לקבל מהם כמ"ש (שמות יב, לו) "וה' נתן את חן העם ביני מצרים וישאלום", שפירוש וישאלום הוא על כרחם של ישראל. גם בהלבשה זו הנחלקת לעניין ואביונים אנחנו עושים זכר ללאותה הלבשה שהתלבשו אבותינו כשיצאו ממצרים. בספרו של רבה של בורסה רבי שח"י גאליפוליטי, ישמח משה, מלבד דרשות רגילות הלבשה ולצדקה, ישנם דרשות לשבת תשובה שעוסקים גם בהלבשה. כך שניתן ללמוד שלעתיים ציינו את שבת הלבשה בבורסה בשבת תשובה.

בספרו של רבי ראובן מורחיי מקושטא, מעין גנים, יש דרוש משולב לחג השבועות ולהלבשה. השילוב בין חג מתן תורה להלבשה הוא אך טבעי ואכן הדרוש של רבי ראובן מורחיי עוסק במתן תורה ובמעלת תלמוד התורה של תינוקות של בית רבן.

היו מקומות שציינו את שבת הלבשה לאו דוקא כמועד קבוע. כך למשל כבר בהסכמה הראשונה משאלוניקי בשנת שט"ו ששבת חנוכה היתה מיוחדת לתלמוד תורה הגדול, אבל בקהילות אחרות יכלו לציין את ההלבשה במועדים אחרים: (מונכו, ילקוט הסכמות, הסכמה ראשונה, ע"מ לב). "על כן אנו החתומים משה, גוזרים שבשבת חנוכה, שהוא יום תצוגת הלבשה לתלמוד תורה הגדול, אסור לערוך תצוגת הלבשה בשום קהל בעירנו. ואם במקרה ימצאו רצון לערוך תצוגת הלבשה באיזה קהל, עליהם לקבוע אותה ביום אחר." גם כן בעיר בגדאד ציינו את ההלבשה במהלך החורף – לעתים מיד אחרי חנוכה ולעתים כמה שבועות לאחר מכן. בספרי רבי אברהם פאלאג'י מוצאים שבשנים מאוחרות יותר נהגו לערוך את שבת הלבשה פעמיים או שלוש בשנה. ייתכן שזה כחלק מהצורך להתחדש במלתחה לחורף ולקיי או כחלק ממפעלי הצדקה לקראת החגים. וכך הוא כותב בספריו: בשנת ה'תרמ"א (1881) – (אברהם את ידו, דרוש ט' לשבת הלבשה) "אומר לה' מחסי ומצודתי מי כעמך כישראל קדושים דאמר היותם בדוחק גדול, והכל ביוקר עדיין עושין אותה בשמחה מצוה זו דהלבשת ערומים ואדרבא מידי שנה בשנה הולך וגדל דמוספא ואזלא ממה שהיה זאת לפנים." בשנת ה'תרמ"ב (1882) – (אברהם את ידו, דרוש י' לשבת הלבשה) "בגדול יקר תפארת הלבשת ערומים דעושים בעירנו אזמיר יע"א פעמים בשנה בחנוכה ובפרוס הפסח." בשנת ה'תרמ"ה (1885) – (אברהם את ידו, דרוש י"ג לשבת הלבשה) "הנמצא כזה גדול יקר ת"ח הלבשת ערומים דעושי' בעירינו אזמיר יע"א פעמים בשנה בחנוכה ובפרוס הפסח כעין יפה וישמחו העם על התנדבם בשמחה ובשירים." בשנת ה'תרמ"ה (1885) (בשבת החדש – השבת שלפני ר"ח ניסן) – (אברהם את ידו, דרוש י"ד לשבת הלבשה) "אודה ה' כצדק ואומרה שם ה' עליון על שזכינו בימינו ג' פעמים בשנה לעשות הלבשת ערומים ואחת מהנה הוא מאי דקמן בעצם היום הזה." בשנת ה'תרנ"א (1891) – (פדה את אברהם, דרוש ג' לשבת הלבשה) "שמחו בה' וגילו צדיקים והרנינו כל ישרי לב דזכינו בימינו ג' פעמים בשנה לעשות הלבשת ערומים." (וכך היא הפתיחה לדרשה ו' משנת ה'תרנ"ג – 1893).

כב הרב משה קורקירי נולד במאה הי"ט באזמיר. לימד תורה לנערים בתירייה הסמוכה לאזמיר, ועסק רבות בצדקה ובגמילות חסדים. נלב"ע בו' בתמוז ה'תרמ"ג [1883] בעיר הולדתו אזמיר. לאחר מותו יצא ספרו 'משה עבד', בו דרשות וחידושים.

כג וכך גם פעמים רבות בדרשותיו של מרן החב"י. למשל: (ברכת מועדיך לחיים, דרוש ג' לשבת זכור) "ולפי מנהגינו פה אזמיר יע"א דבחרו לחלק בזמן הקור דהוא באמצע הקור [...] בחדש העשירי הוא חדש טבת דהוא זמן צינה. על זה קבעו החלוקה שיהיה בזה החדש דוקא בשבוע שמדליקין נרות חנוכה, ולא יעבור כתיב, כדי לרמוז דנתינת הצדקה הגדולה הללו הוא בזמן הראוי, והנרות הללו יעידון כי החלוקה הזאת היא ראוייה בימים האלה ובזמן הזה, והחורף הזה לכם כדי להביש ערומים, מעדה בגד ביום קרה" (משלי כה, כ) ודוק." וכן (צדקה חיים דרוש ג') "ענין חילוק הלבשה לענין הנהגו בעירנו אזמיר יע"א שמחלקים אותה חתף אחר שבת חנוכה שהוא זמן הקור כאשר כתבתי בדרושים הקודמין והבאים אחריהם."

כד ר' משה בן אליהו ישראל נולד בירושלים בשנת ה'תק"ז (1747) למשפחת הרבנים "שאל". בילדותו עבר לרודוס עם אביו רבי אליהו ישראל בעל 'קול אליהו' כשזה מונה לרבה, והוא עצמו מונה במקום אביו, למרות גילו הצעיר, לפוסק ודיין, כשאביו עבר מרודוס לשמש כרבה של אלכסנדריה. הוא נפטר על פני אביו בשנת ה'תקמ"ב (1782) בגיל

ומרע"ה אמר למען יברכך ה"א בכל מעשה ידיך. (משכנות יעקב, דרוש לסדר מקץ)

וכן במקומות רבים החלוקה היתה בר"ח טבת או באחד מימי טבת ונתנו לכך טעמים רבים ובכללם שטבת הוא מלשון טוב ומה טוב לעשות טובה בחודש טוב ועל כן משתדלים במצוות ההלבשה דווקא בזה החודש. ועוד שבחודש טבת נפטר אברהם אבינו עליו השלום שמידתו היא מידת נמילות חסדים ועל כן משתדלים להרבות בנמילות חסדים בחודש טבת.^י

שבת, ר"ח, ומילה – ומצוות ההלבשה היא כנגד אותן מצוות להתחזק ולקיימן בימים אלו. כך כותב למשל רבי יעקב ז' נעים:^י

ובזה נמצא טוב טעם ודעת על היות מצוה זו בימים ההם הנזכרים ונעשים על התשועות ועל הנסים ולבי ראה לתת קשר ושייכות לימים האלו עם פרשתנו ועם המצוה היקרה הזאת ויש לחקור במלכות הרשעה הזו הוא מלכות יון הארורה מה ראת' על ככה ומה הגיע אליה הרחיב' שאול נפשה ופעה פיה לבטל מישראל שבת ר"ח ומילה יותר משאר מצוות הן אמת דהם מצות גדולות וחמורות ויקרות הערך [...] כי זאת מצאנו מצות הצדקה תבטל כחות אלו [...] ואיך שיהיה כבר הנביא ע"ה העיר על נותני צדקה ברכה עד בלי די מכל מקרי העולם

כה הרב יעקב ז' נעים היה הרב הכולל ואב"ד בעיר אומיר. דרשותיו אוגרו בספר משכנות יעקב שנדפס בשאלוניקי בשנת ה'תפ"א (1721). בסוף הספר משכנות יעקב נדפס גם קונטרס 'צניף מלוכה' בנושא כבוד המלך ועניינים נוספים. נלב"ע באדר ה'תע"ד (1714).
 כו עיין למשל בצדקה חיים דרוש ח ודרוש ט. וכן עוד בצדקה לחיים ערך הלבשה.

פיוט להלבשה

מהרב יצחק צאלה מכמל*

חלותינו מול הא-להים חיים \ שכינה באהליהם
 שלום רב לאוהבי התורה ולומדיה \ חיים היא
 למחזיקים בה ותומכיה
 ישישו וישמחו \ יחיו דגן ויפרחו
 המקיימים כי תראה ערום וכסיתו ומבשרך אל
 תתעלם \ העושר והכבוד לא ימוש מתוך אהלם
 כל ימי עולם

קול רנה וישועה \ בשיר ושבח יחד נשתעה
 מול אנשי שם ותהלה \ הנותנים בחמלה
 וברוב אהבה \ בכל שנה ושנה כסף נדבה
 ישלם ה' פעלם \ בכל אושר שבעולם
 מעתה ועד עולם

יצו ה' את הברכה למגני ארץ \ גבורים לעמוד בפרץ
 עם ה' הנחמדים \ גומלי חסדים
 סוככים בכנפיהם \ ונותנים משלהם
 יאריכו ימים ושנים \ ויהיו דשנים ורעננים
 לעד לעולם

צדקות גדולות \ קבלנו מיד אנשי סגולות
 שרי צבאות ישראל \ צדקתם כהררי א-ל
 המתנדבים בעם לעשות רצון קונם \ בהונם ובממונם
 והממונים המשתדלים במעשה ידיהם \ הם ובניהם
 וכל אשר להם
 יגן עליהם ה' צ-באות
 א-ל עולם

* **הרב יצחק צאלה מכמל** נולד ביום י"ג בתשרי ה'תרל"ו (1875) בבגדאד שבעיראק. בשנת ה'תרס"ה (1905) עלה לארץ ישראל עם כל משפחתו אך הם שבו לבגדאד לאחר מספר חודשים עקב מצבו הבריאותי. בשנת ה'תשי"י (1950) עלה שוב עם משפחתו לארץ ונלב"ע בערב שבת, ד' בסיון ה'תשי"א (1951).